

לרשת את הגרעינים החיים

מוקי צור

הויכוח על הציונות, במלאת חמישים שנה לקיומה של מדינת ישראל, דומה להפליא לויכוח המסורתי אודותיה בטרם הקמתה של המדינה. צצים ועולים נימוקים מבתי העבוט של תנועות יריבות, תנועות חשובות וטראגיות שפעלו בשנות העשרים והשלשים, כמו האורתודוקסיה, הקומוניזם היהודי, הבונד וההתכוללות. העובדות הן מימי הקמת המדינה, הטיעונים - מבתי המדרש הישנים והטובים. בתוספת של כמה גרמים של ה"פוסט", קינה עתיקה על מות החלום, שוב צצים הנימוקים הישנים. עתה הם מכוונים כלפי מדינת ישראל כהמשך פשוט והגיוני של התנועה הציונית.

מי לא זוכר את ה"עיוורון לבעיה הערבית" עליה התווכחו מחוץ לציונות ובתוכה כבר מאה שנה? פחד העיוורון והפחד מפני השיתוק הנובע מתוך הפיכתו הנם מסורתיים. ניתוח הווייתה של המדינה הצעירה, בעיית הפליטים והשלום, המחדל של יום הכיפורים, ואי-ראיית אפשרות השלום, הוא חדש. הכנסתו למסגרת הניתוח של ההשגחה, המרד והמשיחיות, או לניתוח המוצא את המפתח לכל ההתרחשויות בקשר החזקים, בעלי ההון, נגד נטולי הכוח, הוא ישן נושן.

אפשר לנתח את ההיסטוריה המדינית של מדינת ישראל כהמשך פשוט של התנועה והניתוח הציונים. הדבר יופיע דווקא בניתוחים הנמצאים מחוץ לציונות: תפישה כנענית-מדינית הטוענת כי הציונות הייתה תנועה להקמת מדינה ולביטול היהדות כדת של גולה. לפי תפישה זו עצם קיומה של מדינת ישראל מבטל את הצורך בציונות ואפילו ביהדות. גם התפישה החרדית הרואה במדינת ישראל המשך פשוט של הציונות המורדת שיש לפרק אותה או לפחות "להשתמש בה בלבד" ללא מחויבות כל שהיא, היא המשך פשוט של ויכוחים ציוניים ישנים. לפי תפישות אלו צריך רק להלביש לנציגי הכנסת את הצילינדרים של באי הקונגרס הציוני בבאזל ויתגלו אותם אנשים, אותן החרדות, אותן התגובות.

אך תנועה רצונית כתנועה הציונית ומדינה לא יכולים להיות זהים. מטלות של תנועה ושל חוק, של מחתרת רצונית וצבא מגויס, של קהילה עצמאית וממסד, יכולות להיות מושפעות זו מזו, יכולות לראות עצמן כממשיכות זו את זו, אך ההתעלמות מן ההבדלים תביא את שתיהן לתהום.

מדינת ישראל הייתה והינה מדינה דמוקרטית. אזרחיה אינם נתינים, אפילו לא נתינים של רעיון. הם שותפים באחריות. אין הם מקיימים את רעיון הלווייתן הטוען לזכותה וחובתה של המדינה להפעיל את כוחה תמיד. היא צריכה להיות בית המאפשר צמיחה תרבותית, קשרים ואינטרסים, שאינם זהים עם המדינה. הצד הדמוקרטי של מדינת ישראל התאפשר בגלל עברה הדמוקרטי של הציונות אך מימושה של דמוקרטיה בתנועה וולונטרית וקטנה, ללא כוח וחוק כופה, ללא כוח כלכלי ואלמוני בדילומטיה העולמית, שונה ממימושה במדינה של מיליונים, העומדת בנקודת צומת של מאבקים בינלאומיים, עם צבא, כלכלה, וחוק מדיני. מדינת ישראל היא שותפה למשפחת העמים, משפחה שאמנם לא פעם מוכיחה את שיגענותיה, אך אי אפשר להתעלם מהחובות שהיא מטילה.

הציונות מתחילת דרכה הגיבה למצבים אותם חי העם היהודי. היא עברה מצבים שונים: מצב של ניסוי התיישבותי, חברתי, אוטופי של קבוצות ויחידים, מיעוט עצוב שהפסיק להאמין בשיווי המשקל שבין היהודים וסביבתם שלאחר האמנציפציה. מצב של תחילת אחריות לתנועת הגירה המונית של עם שהאופציות שלו להגירה למקומות אחרים נעללו והלכו.

הציונות הלכה והפכה לתנועת עם ברגע של שבר, רגע שבו לתנועות אחרות אבד המפתח. הציונות לא הצליחה להציל את כל העם היהודי אך היא הצליחה להעמיד את מצבם של היהודים על סדר היום, מצב התובע פתרון פוליטי אפשרי, ולו בחלקו. עד אחרי מלחמת העולם השנייה הציונות לא הצליחה ללכד מסביבה את כל העם היהודי. אך היא הצליחה בבניית אלטרנטיבה, דרך, כיוון.

לציונות כתנועת מיעוט לא היה מספיק כוח למנוע חיפוש של פתרונות אלטרנטיביים. אך אלו לא נמצאו. הייתה זו טרגדיה, שהרי פתרונות כאלה, בנוסף לציונות, היו מצילים עוד יהודים.

הניתוח הציוני הקלאסי לא פעל כשעון שוויצרי. הקמת מדינת ישראל לא הביאה לחיסול מידי של הגולה. היהודי המתבולל יכול היה לצאת מן הארון ולהישען על מדינת ישראל כתומכת בתהליך אותו הוא עובר. היא גם עזרה ליהודים שהחליטו לקיים את זהותם היהודית בגולה. הציונות העניקה ליהודי החי במסגרות דמוקרטיות יותר אפשרויות לבנות לעצמו מעמד שווה ערך בחברה האזרחית. מדינת ישראל הורידה את מפלס החרדה העולמי מפני המהגר היהודי, מפני הפליט. היא פתחה בכך את השערים. היהודים ממשיכים לנדוד, גם הישראלים. למרות שהציונות הצליחה בריכוז הולך וגדל של העם היהודי היא העניקה לרבים תחושת שוויון-ערך שנתן להם אפשרות לבחור להתרחק מיהדות ומהעם היהודי. קיומה היה מן הגורמים להורדת עצמתה של ההתבוללות כפתרון טוטאלי לבעיה היהודית. יהודים כעת לא הפנו עורף ליהדות מתוך רצון להתקדם במקצועם ולתרום מכשרונם לתרבות העולם. חלקם התבוללו בשל אי-יכולתם להציב סכר בפני תהליכים סוציולוגיים ותרבותיים שהדגישו את שוויון ערכם.

תנועה רצונית כתנועה
הציונית ומדינה לא
יכולים להיות זהים.
ההתעלמות מן
ההבדלים תביא את
שתיהן לתהום

הרצל העומד לפני שער מקווה ישראל ומצפה לשיחה עם קיסר גרמניה הרוכב על סוסו במסעו בארץ הקודש, נאלץ להראות כי הוא מחובר לפוליטיקה העולמית על ידי הזדקקות לאפשרויות הגנוזות באומנות הצילום. למרות שלצלם לא הייתה שהות לתפוש את שניהם בצילום אחד, הפוטומונטאז' של תמונת הרצל ותמונת הקיסר יצרו את הצילום המבוקש. לעומת זאת, יצחק רבין הלוחץ את ידיו של נשיא ארה"ב ומתיר לשר החוץ הרוסי לדבר בטכס השלום עם נציגי מדינות ערב, מבטא מעמד אחר. אך התמורה אינה ביטוי לניצחון הציונות אלא לפוליטיקה של מדינת ישראל. גם הרצח של

יצחק רבין אינו רק אירוע נורא בהיסטוריה הציונית אלא גם בחייה של המדינה והחברה הישראלית. מעמדם של הרצל ושל רבין חושפים את ההמשכיות ואת השוני הגדול. אי-אפשר לבדוק את מצבה ודרכה של הציונות מזמן קיומה של ישראל על-פי הצלחותיה ותבוסותיה של המדינה, על-פי תבונתם המדינית של מנהיגיה, או על-פי דרך התפעול של המערכת המדינית. המלחמות אותן עברה מדינת ישראל, הדגלים אותם הניפה, הכלכלה אותה יצרה מבטאים את הסוציולוגיה והתרבות של החברה הישראלית שבה הציונות היא גורם, אך לא גורם בלעדי. יש קשר ביניהם אך אין חפיפה.

המדינה שבאה להיות מדינתו של כל יהודי הרוצה להגר אליה, קיבלה אחריות על כל תושביה, על כל אזרחיה. האינטרסים, החוקים, יכולת הכפייה של המדינה, אינם חופפים את הכלים של תנועה מתנדבת הממוקדת ברעיון. ככל שהמדינה הופכת לחברה רב-דורית, קולטת הגירה, כורתת בריתות כלכליות בינלאומיות ומשויכת לקהילת האומות, מוכרחת שפתה להשתנות. הציונות היא אומנם פרק בביוגרפיה של רוב אזרחיה של מדינת ישראל, של אלו שהגיעו כחלוצים יחידים, של אלו שהגיעו בגלי הגירה כקהילות שלימות או לאחר שבר, אך רקע זה איננו יכול לארגן את המדינה כמערכת המקיפה בחוק את כל תושביה וצורכיהם.

על רקע זה רבים המקוננים על סופה של הציונות. השינוי שהתחולל חייב שינוי בציונות אך לא את התאבדותה. האתוס הציוני היה מספיק חזק כדי להניע את המדינה, כדי לפתוח שעריה בפני הבאים אליה מכל קצות תבל, אך הוא לא היה יכול לתת למדינה באופן מאגי את הכלים לקליטתם מתוך שוויון ערך ועמדה. המדינה כגוף המשקף במידה רבה גם קונפליקטים חברתיים וכלכליים לא יכולה להגשים חזון חברתי באמצעות ביורוקרטיות ואפילו בעזרת הקמת מנגנונים של מדינת רווחה. לשם כך זקוקים לתנועה חופשית הצומחת מגרעינים של שחרור חברתי ובניית תרבות שלא יכולים להתקיים באמצעות צו.

חמישים השנים בהם מתקיימת מדינת ישראל התאפיינו ביחסים מורכבים לא פשוטים בין הרבדים ההתנדבותיים, הפילנתרופיים, החינוכיים, הקהילתיים, הניסויים, לבין הצדדים הממלכתיים, צבאיים, ופוליטיים. כבר בחזונו של אחד העם, הרצל, א.ד. גורדון, ברל כצנלסון, והרב קוק, היה מתח זה ניכר. עם הקמת המדינה לא עוצבו יחסים אלו בדרך של חוקה. חיפושי הדרך נמשכו עשרות בשנים. המתח הפנימי לא הותר. לא רק בשטח הדתי היה "סטטוס קוו" שביטא את השינוי, אלא גם בשטח הציוני.

האתוס הציוני היה מספיק חזק כדי לפתוח את שערי המדינה בפני הבאים אליה, אך הוא לא היה יכול לתת למדינה את הכלים לקליטתם מתוך שוויון ערך ועמדה

בניתוח מעמדה של הציונות כתנועה פוליטית-חברתית, יש סכנה של הפיכת האירועים הדרמטיים והתהליכים הנסתרים שעברו על מדינת ישראל לביטוי פשוט של התכונות, של אופי וגורל, של קשר מדומה המגלה כניעה להגיון פנימי של מיתוס, או היסחפות ללוע הר הגעש של הגורל. במקום לגלות את ממדי הבחירה וההכרעות המצטברות של החברה ומנהיגיה, נוטים לראות בתוצאה ביטוי מדויק של קשר נסתר או של כוחות עולמיים, כאילו לא פעלו מגוון של כוחות ורצונות. בראיה לאחור נראים האירועים ופרשות הדרכים כשרשרת הכרחית של כוחות מנצחים ומנוצחים, של סיבות ומסובכים שדינם גזור מראש. כל אירוע היה מכוון, כל חטא הכרחי וגורף, כל הישג פרי התכוונות של כוח הכבידה שברעיון. כאילו הציונות והקמת המדינה לא היו מכוונים לחשיפת יסוד החירות והאחריות בשלשלת האירועים. כאילו האירועים והתבניות הם המשך לאי האחריות ההיסטורית בתוכו החליטו היהודים לחיות כדי להימנע ממשיחיות השקר, או שהם ביטוי לאחריות ההיסטורית המוחלטת בתוכה החליטו לא מעט יהודים לחיות על-פי חזון גאולת החברה האנושית כולה בעזרת גרעיני המהפכה. לפי מתכונים אלו הציונות התכוונה לגרש את הערבים, כיוון שהיו אנטישמים ללא תקנה. כל צעד של הכפפה הישראלית היה תנועת היד של האימפריה מאחוריו, או כל מה שיחליט האגרוף הישראלי לעשות, הוא ביטוי הכרחי למה שהובטח לו על ידי ההשגחה.

לפי ראייה זו מלחמת ששת הימים התכוונה לאינתיפאדה, למלחמת יום הכיפורים או להתיישבות ביהודה ושומרון. גם רגעי הפחד שלפניה, גם הניצחון, וגם הויכוח שנפתח בעקבותיו הם סיפור מתוכנן מראש, או הכל היה ידוע. העיוורון של מלחמת יום הכיפורים גם הוא היה מתוכנן מראש. אומנם, ללא חזון ותחזית, ללא הכרעה מדינית המגלמת מטרות, ללא אסטרטגיה ותכנון, היו פני המציאות בודאי שונים, אך, לדעתי, המציאות איננה העתק שלהם. היא מגיבה למגוון הגדול של תפישות והכרעות המוטלות עליה ובתוכה.

הויכוחים על העבר הציוני, על הגיבורים והשדים שבהיסטוריה של מדינת ישראל, על הראשונות ועל הקורבנות, הם חלק בלתי נפרד מההוויה של העם היהודי בן ימינו אך אין הם בבחינת משא שאתה בוחר לקחת על עצמך או בוחר לזרוק אותו בשלמותו כדי שיהיה

קל ללכת. אתה בוחן אותם, מחליט מה לקחת ומה להשאיר, בידיעה שהשראה של העבר אינה שעבוד לו, אלא היא אחריות כלפי מסירתו וכלפי לקחיו.

ה"קונצפציה" שנשברה במלחמת יום הכיפורים, למשל, הביאה ליצירת שתי אופציות שלא נשבעו אמונים למציאות אלא לרעיונות סותרים.

האחת נשבעה לויתור על חלום הנורמליזציה של היחסים עם השכנים, והשנייה נשבעה לויתור על המחויבות כלפי "ציונות גדולה". השבירה הכילה גם את הוויכוח וגם את העיוורון. ההיסטוריה הועמדה למבחן ההשגחה האלוהית הישירה ולמבחן הומניזם כל-יכול. הרצון לפרק מהר את החברה הישראלית מכל "מיתוס", או להשיב אותה מהר לחיק התוכנית המטאפיסית, נסמכו על גרעינים חיים במסורת הציונית שפותחו בפיתוח מחודש, לא ענו, של מדינה גדולה וחזקה, שהתמוטטו ציפיותיה. פרגמטיזם ללא כיוון וכיוונים עיוורים למציאות,

התגלגלו וקרעו לא מעט חוטים שנמתחו בקושי רב למארג הציוני.

חייה ההיסטוריים של מדינת ישראל והחברה הישראלית משקפים פרובלמטיקה מורכבת. הם הביאו לשינוי בדפוסי החשיבה הציונית. מדינת ישראל, לפי תפישה ציונית חדשה זו, אינה חותרת לפתרון הבעיה היהודית אלא היא הביטוי העליון שלה. הנורמליזציה בחיי העם היהודי אינה תנאי לחשיפת הגרעין הפנימי העצמי שלו. חשיפת ייחודו של העם היהודי ותעודתו מוכרחים להחליף את רעיון הנורמליזציה, הם צריכים להוות אידיאולוגיה של שימוש בכוח הזרוע על מנת שישלימו את המלאכה. מן הצד השני רבו הקולות שתבעו לוותר על הגרעין הייחודי של הזהות והיעוד הציונית על מנת שהמדינה תוכל להיפטר מהמטען העודף של הפרטיקולריזם היהודי ולהיות מדינה אזרחית נאורה. הרבה מהלכי הדעות שהיו בעבר נחלת הקומוניזם בשברו, בעת שהגן במלוא עצמתו הסמכותית על תוכנית היסטורית קבועה מראש, היו בציונות החדשה דווקא נחלת הימין המשיחי. הרבה מהזהירות האנטי-משיחית של ציונים דתיים עברה אל השמאל. הרבה מהפיכתו של היהודי ההלכתי, שלא האמין בתרופה לסכסוכים ובחיפוש עצמי של נתיבים מוחלטים, פינה את מקומו להתלהבות רגשית גדולה של רוח גדולה שתצמח מן השבר.

בתמורה שבתוך התפישה הציונית במציאות של החברה הישראלית ניכר הויתור על הממד החברתי, תרבותי, על הויכוח הכלכלי והסולידריות הקהילתית. הפוליטיקה נתפשת כתפורה על-פי אמת-מידה מקצוענית ומצומצמת של משחקי כוח ולא על-פי התפישה, שגובשה בציונות הפרה-מדינית, שיש ליצור תנאים ליצירה של קהילה יהודית פתוחה לעולם, קהילה המאפשרת צמיחה של אנשים וכוחות רבים ומגוונים

הציונות זקוקה כעת ליצירה מגוונת של קהילות פתוחות, דגש על צדק חברתי, שימוש מינימלי בכוח, קידומה של חירות אישית וחינוך נאור ושורשי

האחראים זה כלפי זה. לפי תפישה כזו איבדה הציונות את מקומה המיוחד בחברה הישראלית והפכה מאתגר מפרה לסמל התובע ציינות וגיוס טוטאלי.

הערכים והחרדים אזרחי מדינת ישראל תובעים בצדק את זכותם בחברה הישראלית למרות אי-מחויבותם לציונות כרעיון. יש ביניהם המחפשים דרך להתפשר עם הציונות ויש המאמינים כי יוכלו למחוק אותה מהאתוס הציבורי. מספיק להם שהמדינה תכיר בריבוי הקהילות הסגורות בתוכה. רבים מבקשים מהם לעשות את הצעד ולהכיר בציונות. המבחן הסמלי לכך בא לידי ביטוי ביום השואה, ביום העצמאות, בדגל, בהמנון. היחס אל הסמלים והמועדים הללו אינו פשוט: יש הטוענים כי יש להפשיטם מן ההקשר ההיסטורי בו נולדו; יש הטוענים כי יש לבטלם כליל; יש האוחזים בסמלים הללו רק כדי להצביע על כך שלא כולם יכולים להיות שותפים ליצירה הפוליטית-חברתית של המדינה ויש הנאחזים בהם כדי למנוע פירושים חרדיים, לאומניים או אנטי-ציוניים של מדינת ישראל.

בתיאור המציאות אפשר לומר כי מקומה של הציונות בתוך ההווה ההיסטורית של העם היהודי ומדינת ישראל איננו פשוט. אין היא מורשת בלבד ובודאי שאין היא מורשת אחידה. גם בתודעת עברה יש התפתחויות הנובעות משינויים המתחוללים בהווה. מה שנראה בדור הראשון כמחלת ילדות יכול להתפרש בדור השני כמשא הכרחי, מה שנראה כזיכרון שלא יחלוף יכול להתברר כתאונה מצערת. בטחונה של הציונות שתוכל תוך דור להביא לקיבוץ גלויות ולכור היתוך נפל קודם כל כתוצאה של תהליכים כלכליים-חברתיים שהביאו למפץ של ציפיות של חלקים ניכרים בחברה הישראלית. אלה שתבעו שררה ופער בשם כישורים אינדיבידואליים גילו כי תביעותיהם אינן יוצרות בעורמת התבונה חברה סולידרית וחמה. וכי יש המסוגלים לרכוש שררה ופער לא בזכות כישוריהם. אחרים איבדו את האמון בכך שהמערכת החברתית התכוונה לאינטגרציה של שותפים. היחס לשואה, לקיבוץ הגלויות, העמידה במלחמה והחתירה לשלום, הקשר לעם היהודי, נדידת היהודים והירידה מן הארץ, הקשר לניסוי החברתי ולהגברת הצדק החברתי, הסיפורים האישיים שנרקמו כאן וברוך לכאן, העימותים החברתיים והפוליטיים, נראים כל פעם אחרת ומעמידים את הציונות בפנים חדשות. השינויים בקהילות היהודיות, חיפושיהם הדתיים והתרבותיים של צעירים יהודים בעולם ובארץ, השינויים המתחוללים בהוויית מדינת ישראל, נטייתה למגה-פוליס צרכנית, השינויים בעולם ההופך לכפר קטן ולאומני משפיעים גם על הציונות וגם על מדינת ישראל.

הציונות בת-זמננו כתנועה חברתית-תרבותית הערה לאחריותה הפוליטית הגיעה לנקודה בה הישגיה ומגבלותיה מחייבים לקריאה חדשה. אין היא נזקקת למצבה אדירה וגם לא לבולדוזרים מפני שטחים, לא לפולחני העגל וגם לא להתגודדות האבלים. הציונות זקוקה עתה יותר מכל לחשוף את גרעינה המשחרר, הנותן ביטוי לא רק לגורל היהודי אלא ליצירתו העצמית, ליכולתו לעצב ערכים בעולם משתנה ללא התפוררות, מתוך נאמנות ליסודותיה הדמוקרטיות של מדינת ישראל. הציונות זקוקה כעת ליצירה מגוונת של קהילות פתוחות, דגש על צדק חברתי, שימוש מינימלי בכוח, קידומה של חירות אישית וחינוך נאור ושורשי. על הציונות לעורר את הכוחות החבויים בהתנדבות ובבחירה

האישית, במפגש הבין-אנושי בחלום החברתי, ביכולת לרשת ירושה תרבותית-מוסרית, ובערנות שבקריאת המפה הפוליטית. עליה לבנות עצמה כתנועה המאמינה בנורמליזציה כתנאי לגילוי ייחודו ועצמיותו של העם היהודי. הנורמליזציה כמצב של בריאות היא נקודת מוצא ולא מטרה אחרונה. היא מחייבת גילוי גנזי עבר והתכוונות כלפי ההווה והעתיד. היא הבונה אדם מוסרי המסוגל להפעיל את שיקולו וללכת בדרכו כחלק מציבור אקטיבי.

השנים העומדות בפנינו
הן שנים בהן עלינו
לפעול לגיבוש היסודות
הוולונטריים,
החברתיים, הקהילתיים
התרבותיים
שבאמצעותם יתממשו
הדיאלוג האנושי
והמטלה המוסרית

חמישים שנים ראשונות לציונות היו חתירה של חברה ניסיונית לגיבוש כלים פוליטיים בתוך תהליכים היסטוריים אפוקליפטיים. חמישים השנה שראו אחריהם היו שנים של גיבוש הכלים המדיניים וקיבוץ מסה קריטית של העם היהודי לארץ. הם היו שנים שבהם נאבקה המדינה להכרה מדינית ולצמצום הקונפליקט הערבי-ישראלי. בשנים אלו היא גיבשה את כליה ולמדה את מגבלותיה של מדינה כחברה דמוקרטית. השנים העומדות בפנינו הן שנים בהן עלינו לפעול לגיבוש היסודות הוולונטריים, החברתיים, הקהילתיים התרבותיים שבאמצעותם יתממשו הדיאלוג האנושי והמטלה המוסרית. פעולות אלו ייעשו תוך גילוי של אופקים חדשים שיתגבשו

בקשר שבין יהודי העולם, הנובע מניסיונם המשותף במאה העשרים. צעדים אלו לא יהיו רק ביטוי לפצעים ולכשרון ההסתגלות למפח הנפש, ואף לא להעפלה המתנתקת מהמציאות אל הרוח המופשטת, אלא תיקון מתמיד, מפגש אנושי אחראי, יצירת תרבות העוברת מדור אל דור כמשאת נפש, כמחויבות של אמת. עלינו להכיר בכך שציונות זו היא תנועת מיעוט בעם היהודי. תנועה עם היסטוריה עשירה, אך תנועה שאיננה יכולה רק לאשר את הקיים ואפילו לא לקבל את ההגיון של הפילנתרופיה המנומסת והזהירה. תבונתה של ציונות כזו איננה בטריקת דלת מיואשת למצב, אלא בניסוי החברתי, באמפטיה ובאחריות לכלל.

אני מאמין שהציונות צריכה לקרוא לצעירי העם היהודי שלכם ער, ליצירה של חיים משותפים מתוך נכונות לרשת את הגרעינים החיים לחידוש שנטמנו בדרכה העשירה.